

AZ ELITIDENTIÁS HÁTTERE

(Social Identity Background of Elite Groups)

BUGOVICS ZOLTÁN

Kulcsszavak:

területi identitás közösség globalizáció rendszerváltás lokális elit együttműködés bizalmi tőke
A társadalmi identitás elméleti megközelítése az elitek viselkedése, mentalitása esetében alapját képezi a területi identitás vizsgálatának. Éppen ezért is fontos annak tisztázása hazai és nemzetközi elméleti és empirikus vizsgálatok révén, amelyek az elitek különféle kategóriájának szerepét elemzik, illetve a területi identitást bontják értelmezhető elemekre. A magyarországi helyzetet mind a területi identitás aspektusait, mind az elitek átalakulását figyelembe véve kell analizálni, hangsúlyt fektetve a magyar társadalom szociálpszichológiai jellemzőire is, akár az együttműködések, akár a bizalmi tőke szerepét vesszük górcső alá. Végül az újonnan kialakuló globális és szubnacionális térstruktúrák befolyásoló hatásáról sem szabad megfeledkezni. Jelen tanulmány a társadalmi identitás területi vetülete szempontjából az elit vagy relatív elit pozíciók társadalmilag domináns szerepét meghatározónak tekinti.

Az elit területi identitásának vizsgálata elsőrendűen azért fontos, mert feltételezve e társadalmi réteg mintanyújtó hatását, eleve kitapintható a területi identitás állapota. Figyelembe véve az elit viselkedését és társadalmi jellemzőit rendkívül sok szempont csokorba gyűjtése lenne szükséges, ami nyilván nem képezheti egy cikk tartalmát. Néhányat csupán felsorolásszerűen tudunk érinteni, másokat pedig kibontva tárgyalunk.

Érdekes szempont Magyarországon annak felvetése, hogy mennyire érvényesül a posztmodernitás, a tudás-alapú társadalmi karakterológia, a rizikó társadalom jegyeinek érvénye csak úgy, mint az Erdei Ferenc által megfogalmazott kettős társadalom (Erdei 1980), majd a kádárizmus éveire érvényes két osztály – egy réteg modell (Kolosi 1987) mai hagyatéka az elit köreiben. Nyilván ennek az elemzésnek is alapjául kell tekinteni Lengyel György legutóbb végzett kutatását (Lengyel Gy. 2008), csakúgy, mint Richard Florida (2002) vagy Robert Putnam (2000) érvelését az elitek magasfokú integráltságáról.

Szinte kritikai erővel bír már annak a kérdésnek a felvetése is, hogy milyen mértékben van jelen a kreatív osztály hazánkban és azon is belül az elit pozícióba sorolható kreatív mag. Kérdés az elit mintanyújtó hatásának ereje abból a szempontból, hogy a posztmodernben a magas kultúra fogalma képlékennyé vált, és a fogyasztói társadalom, valamint a mediatizált környezet és a hálózatosodás átrajzolja a hagyományos elit viselkedése követésének kérdését. Mindazonáltal el kell fogadnunk, hogy létezik mintanyújtás a posztmodernben is, de szintén vita tárgyát képezheti az is, hogy mennyire tekinthető a magyar régiók társadalma posztmodernnek.

A *közösségi lét* koncepciójának tárgyalása során, bármely társadalmat nézünk is, hasznos lehet Tönnies (2004) fogalmi hátteret megragadó értelmezéseiből kiindulni, hiszen nagyon sajátos és életszerű hasonlatokkal írja le a közösséget, a társadalmat, azok hajtóerőit és jellemzőit. Alapvetése szerint az egyéni viszonyok – a közösség elméletét figyelembe véve – gyökere az anya-gyermek, a férfi-nő, mint házastárs és a testvérek közötti kapcsolatban ragadható meg. Az első esetben a megszokás és az emlékezés tarthatja fenn a viszonyt, a másodikban a megszokás mellett döntő a gyermekekhez, illetve általában a tulajdonhoz és a gazdasághoz való ragaszkodás, míg a harmadikban az emlékezet „járul hozzá leginkább a szívek közti kötelékek létrejöttéhez, megtartásához és megerősítéséhez” (Tönnies 2004, 23). Továbbá megkülönböztetett három közösségi formációt, a vér közösséget, amely a lényegét jelenti, a hely közösséget, amely lényegileg az együttélés, s végül a szellem közösséget. Viszont megjegyzi, hogy „*annál inkább keresi (az egyén) a térbeli közelséget, és nehezen válik meg ettől, mert a szeretet vágya csak így lehet nyugalomra és egyensúlyra*” (Tönnies 2004, 57). Ez a szempont az empirikus vizsgálat alapvetésénél különösen fontos akkor, amikor a területi identitás kategóriáit körvonalazzuk.

Konklúzióként pedig kijelenthető, hogy a „közösségi identitások védelmezik jelentéseiket”. Olyan mechanizmusokon keresztül érvényesül ez, amelyek lehetetlenné teszik idegen szemléletmódok teljes befogadását, a bizonytalanság kizárásával növelik az éntudatot, és lehetővé teszik az egyén „cselekvőképességének érvényesülését”. Azonban „az immateriális világ iránti növekvő érdeklődésünk legelső sorban is a különféle identitásokra nézve jelent veszélyt” (Schöpflin 2004, 40). S mint már említettük, ez a veszély részben maga a félelem, a reflexivitás erodáló ereje, az információs túlterhelés, az identitás kohéziós erejének csökkenése, s a diverzitáscsoportok felbukkanása, hiszen az egyéneknek szüksége van valamifajta kollektív identitásélményre, ha pótélmény formájában is.

Az identitás filozófiai aspektusát értelmező Foucault-i megközelítés egyfajta poszt-strukturális álláspontot képez, mely szerint a hely vagy a közösség önmagában nem létező tényezők, hanem konstrukciók, a valóság megkonstruálásai és a hatalmi viszonyok következményei (Foucault 1991). Bár önmagában ez a nézet nem tagadja például a területi identitás létezését, azt nyilvánvalóan kritikai szempontból elemzi, mégpedig a területi identitást meghatározó hatalmi körülmények szempontja alapján.

Henri Lefébvre (1991) megközelítésében valamennyi társadalomban egyedi módon jelenik meg a térbeliség, s ebben a hatalmi viszonyoknak döntő szerepet tulajdonít.

Az identitás-elemzések problémája azonban nem csupán az empiria vagy anélkül végzett analízisekből adódik, hanem a sokféle megközelítésből is. Bendle példaként foglalja össze a Finnegan által összegyűjtött konstrukcionista megközelítéseket. Az identitás 1) szociális, faji, etnikai és nemi azonosság és különbség, 2) társadalmi státusz és tapasztalat, 3) kulturális közeg által közvetített kortárs identitás, 4) az egyén belső életén keresztül értelmezhető szubjektív éntudat, 5) narratív identitás és 6) pszichoanalitikus oldalról az én és az identitás tudattalan tartalmai szintjén is elemezhető (Bendle 2002). Álláspontja szerint az identitás kulturális és történelmi

'termék', amely a nyugati modernitás és társadalmi változás okán különös jelenség, hiszen a modernitás delegitimizálta és dezintegrálta a feudális struktúrákban kiépült társadalmi rendet, felborítva a kontinuitást, kialakítva egy tömeg-középosztályt, lehetetlenné téve egy folyamatos és lépcsőzetes társadalmi, társadalomlélektani és kulturális átalakulást. Ezért az identitás krízisét tapasztalni, amely a 'magas-modernitás' és globalizáció korában a hiper-differenciáció következtében úgy jelentkezik, hogy az egyének mind inkább vágnak egy stabil identitás megszerzésére. Bendle (2002) kritizálja mind Giddens (2000), mind Castells (1997) identitás-felfogását, mondván, azok túl problémamentesnek tekintik e kérdést. Véleménye szerint például Giddens kevés figyelmet szentel a pszichoanalízis tradíciójának. Bendle úgy látja korunk magas-modernitását nem csupán az egyén szükségletei és a globalizáció közötti növekvő feszültség, valamint az erre történő reakciók jellemzik, hanem a helyzet szociológiai elemzésének kritikai pontatlanságai és fogalmi meghatározatlanságai is (Bendle 2002).

Az identitás egyfajta szükségszerűségeen alapul Csepeli György elemzése szerint is. „Az egyén társas és társadalmi létezése valamiféle rendezett struktúrát igényel. Ez az egyén pszichológiai szükséglete, hiszen egy kaotikus világban képtelen lenne ésszerűen cselekedni: tehát igyekszik azonosságát (identitását) meghatározni”. (Csepeli 1987, 143) E folyamat kulcsát a bizonytalanság-redukcióban látja, amely a társas-társadalmi térben a „legéletbevágóbb”, hiszen abban létezik, különösen, ha a kockázat-társadalom és folyékony modernitás kategóriáiban gondolkodunk. E folyamat eredménye a személyes identitás, amelyet a társadalmi identitás felépítése kísér, bár nem feltétlen azonos vele. A társadalmi identitás „olyan önmeghatározó kategóriák elfogadását” jelenti, amelyek „révén az egyén a közvetlen személyes tapasztalat világában az emberek nagy csoportjai között helyezi el önmagát az ismerősség és az idegenség dimenziója mentén” (Csepeli 1987, 149). Kutatása alapján a nyolcvanas években az egyének önjellemzésében a nemzeti hovatartozásélmény kiemelkedően magasan bizonyult (Csepeli 1987).

Castells (1997; 2005) megállapítása szerint életünket a globalizáció és identitás konfliktusos folyamatai alakítják. A hálózati társadalom a technológiai forradalom, a kapitalizmus átalakulása révén növekedik, amelyet a flexibilitás, a munka bizonytalansága, a rizikó társadalom, az individualizáció, a szervezetek hálózatosodása, az összetett médiarendszerek által kialakított valós virtualitás kultúrája, valamint újfajta kozmopolita elit felemelkedése jellemez. Ugyanakkor mindezt az átalakulást ellensúlyozni látja a kollektív identitás kifejezésével akár nemzeti, nemzeti vagy területi identitás formálásáról legyen szó. Ezen identitások rétegzettek és sokfélék, kulturális és történelmi gyökerűek. Létrejöttükben alapvető hatást gyakorol az új médiakommunikáció, a telekommunikáció, és a globalizáció, illetve a kozmopolitizmus ellenhatásaként jelennek meg, a kulturális egyediség és az egyén környezete feletti kontroll igényének erősödéseként.

Hasonló logikán lehet végigkövetni Bauman következtetéseit is, aki úgy véli, hogy a folyékony modernitás (liquid modernity) fogalmi célja annak kifejezése, hogy korunk amorf, flexibilis és nehezen kontrollálható folyamatokkal jellemezhető

(Bauman 2000). Ennek oka az identitás széttöredezettsége, fragmentált világunk (pszichés és szociális értelemben egyaránt), a dezintegráció tendenciája. Ez azonban azt vonja maga után, hogy az emberek rend iránti vágya egyre növekedik. A gyökértelenség együtt jár a korábbi határok és kategóriák felbomlásával, a szegénység és gazdagság összehasonlítása például egy új, globális keretben jelenik meg. A tőke nomáddá válik, megszűnik lokalitás iránti elkötelezettsége, s oda áramlik, ahol a lehető legnagyobb profitot képes realizálni (Bauman 1992; 2000).

A területi identitást nem véletlenül interdiszciplináris jelleggel érdemes megközeleltetni, hiszen a szociálpszichológia és a pszichológia, a szociológia egyaránt fontos értékekkel, jelentéstartalmakkal gazdagította ezt a kifejezést. Feltételezhetnénk, hogy akinek van identitása, annak minden bizonnyal meghatározó a területiség is identitása kialakulásában. Bár logikusnak tűnik ez a kijelentés, mégis, tudományos szempontból jóval komplexebb, sőt még teljesen ki sem forrott axiómával állunk szemben. Miért? Igyekszünk teljes körű választ adni. S ha sikerül, akkor a címben foglaltakat is kielégítjük talán.

A bennünket körülvevő objektív fizikai környezet tudatunkban egyfajta képzetté alakul. Ez a képzet – a lakóhelytől a szemmel befoghatatlan globalitásig – azt jelenti, hogy az egyén saját tudatában bizonyos szempontok – szubjektív tényezők, mint például érzelmek, elvárások, csoportigények – alapján redukálja a látottakat (Szakál 1995) így alakítva ki egy egyéni képzetet.

A táj- és településimázs fontos elem területi identitásunk kialakításában, azonban nem szabad elfeledkezni arról, hogy csak a releváns térben rejlő imázs vesz részt identitásképzésünkben. Ugyanis táj- vagy településimázs számunkra idegen területekről is kialakul ottjártunk során, ám az adott területi identitás kialakulását nem eredményezi, legfeljebb élményt, összehasonlítási alapot jelent. Ezért használható marketingeszközként az imázs (Szakál 1995; Gordos 2000), míg az identitás aligha.

Ugyanakkor Gyáni Gábor hívja fel a figyelmet, hogy a fényképezés „aktívan kiveszi részét a város-élmény, a város-imázs adekvát formáinak a meggyökereztetésében” (Gyáni 2005, 231). Budapest példáján mutatta be, miként alakult át a vizuális imázs „nyugodt, méltóságteljes és racionális rendet sugárzó” nagyváros „irracionalis, kiismerhetetlen, a folytonos változásra kész nyughatatlan” helyé, amely egyúttal „modernizmust, elidegenedést, szubjektívizmust szült és a világ megismerhetetlenségének képzetét árasztotta magából” (Gyáni 2005, 232).

A bizalom kérdése szintén rendkívül fontos szempont, hiszen a civil társadalomban a társadalmi tőke szintjén nélkülözhetetlen kategóriáról van szó (Putnam 2000; Norris 2002), márpedig a társadalmi tőke, mint a társadalmi összetartozás és támogatás egyik fontos alapja, a társadalmi identitás kategóriájánál is kiemelkedő szerepet játszik.

A területiség felosztásánál részben a NUTS¹ hivatalos statisztikai térfelosztását, vettük alapul.

Ezek alapján a következő területi egységeket kapcsoljuk a társadalmi identitás területi eleméhez:

- település – szomszédság (lokális),
- kistérség,
- tájegység/táj,
- megye,
- régió,
- országrész (pl. Dunántúl vagy Észak-Dunántúl),
- ország (nemzeti identitás kategóriájával azonos),
- Közép-Európa / Kelet-Közép-Európa,
- Európa.

Mint látható, több olyan tércategóriát tartalmaz a felsorolás, amelyek tudományos szempontból 'képlékenyek', a területi identitásvizsgálat miatt mégis fontosak, pontosan azért, hogy a statisztikai felosztás 'hiányosságaiból', illetve az előre nem várt területi megnevezésekből adódó felkészületlenséget el lehessen kerülni. Lényeges azonban, hogy valamennyi tércategória létjogosultságát társadalmi alapon kívánjuk meghatározni, azaz a társadalmi identitás alapján megközelített térstruktúra a vizsgálat tárgya.

A lokális elitre vonatkozó hipotézisek

Részt vesz-e a helyi elit közvetlenül a lokális hatalmi struktúra alakításában, működésében és a döntéshozatalban? E részvétel vagy hiány mennyiben befolyásolja területi identitását? Ha elvonatkoztatunk az empíriától, a következő előfeltevéseket fogalmazhatjuk meg. 1) A helyi elit településnagyságtól függően vesz részt a hatalomban. Minél kisebb településről beszélünk, annál inkább aktívabb az elit. Minél nagyobb településeket nézünk, annál valószínűbb, hogy az elit részben specializálódik, s létrejön egy politikai elit, amely részt vesz a hatalomban, ám a gazdasági és kulturális elit látenszen érvényesíti akaratát. 2) A helyi elit mindenütt látenszen vesz részt a lokális hatalomgyakorlásban. 3) A helyi elit mindenütt részt vesz az önkormányzatok munkájában, függetlenül a település nagyságától. A különbség inkább abban mutatkozik meg, hogy különféle településtípusok között ugyanazon elitelnevezés alatt teljesen más társadalmi csoportokat értünk. Azaz a gazdasági elit egy kis községben teljesen más embereket tömörít, mint például Miskolcon. A relativitás tehát az, ami a különbségeket e feltevés szerint magyarázza.

Az *identitás erősségére* vonatkozó előfeltevés pedig a bizalmi tényezőre és részvételi motivációra, mint az elit közösség iránti attitűdjére utal, nevezetesen, hogy a lokális elit tagjait emocionális motivációi mellett érdekei készítetik részvételre és ennél fogva magasabb szintű területi identifikációra. Emiatt az elit területi identitás-felfogása nem csupán az identifikációs szükséglet Maslow-i elve alapján rendeződik,

hanem politikai-társadalmi szükségletei, bizalmi pozíciói, önmegvalósítási szükségletei szerint is.

A szociológiában használatos három elitcsoport (vö. Szalai 2001; Böhm 2003) mellett azonban egy negyediket is felvetettünk. A gazdasági, politikai és kulturális elit mellett, ez utóbbiból kiemeltük az *értelmiségi elitet*, amelybe az orvosokat, állatorvosokat, jogászokat és a tudományos fokozattal rendelkezőket soroltuk. Átfedések esetén a foglalkozás volt a döntő szempont. Erre véleményünk szerint azért volt szükség, hogy elkülöníthető legyen a kulturális elit hagyományos kategóriájában az a csoport, amelynek társadalmi presztízse eltér a kulturális elit egyéb típusaitól.

Nyilvánvalóan nehéz feladat elválasztani az elit típusait egymástól, hiszen „miként a gazdasági és politikai 'mező' határai, a gazdasági és politikai elit határai is elmosódnak [...] a politikai tőke gazdasági tőkévé való könnyű konvertálhatóságát jelzi, hogy a választásokon bukott pártok politikusai többnyire a gazdasági mezőben folytatják pályájukat.” (Szalai 2001, 84) Mint Szalai kifejti, a kulturális elit esetében az tapasztalható, hogy kiszolgálójává válik a gazdasági elitnek, például a gazdasági elit és médiaértelmiség kapcsolatában. A gazdasági elit dominánssá vált a rendszerváltást követően.

E ponton figyelembe kell venni Kolosi Tamás kutatásainak eredményeit. Vizsgálatai nem erősítették meg azt a hipotézist, hogy a „redisztributív elit korábbi pozícionális tőkéjét gazdasági tőkévé tudta konvertálni” (Kolosi 2000, 152), több mint egynegyedük ugyan próbálkozott piaci aktivitással, de csupán 15%-ukat találjuk 1997-ben a gazdasági elit tagjai között. Megállapítható viszont, hogy a kilencvenes évek elejétől kezdődően folyamatosan növekedett piaci elit pozíciós arányuk, viszont közel egyharmaduk kiesett az elit pozícióból az ezredforduló időszakáig. A redisztributív rendszerben felhalmozott tőke nem volt elegendő az elit tagság fenntartásához, ám abban az esetben, ha ez „a pozícionális tőke kulturális tőkével is társult, akkor szinte bebetonozta a régi elitet a korábbi pozíciójába” (Kolosi 2000, 154). További tényként látható, hogy a piaci szektor megizmosodásával megnőtt a piaci elit aránya az új eliten belül, s csökkent a redisztributív típus rátája e csoporton belül. Ugyanakkor az „új redisztributív elit közel kétharmada már a rendszerváltás előtt is hasonló pozícióban volt” (Kolosi 2000, 157). A jelenlegi piaci elit három jellemző csoportot foglal magában; egyrészt a korábbi redisztributív elitet, másrészt a korábbi második gazdaság, illetve a nyugati emigráció azon tagjait, akik tőkét tudtak maguknak kovácsolni. Vesztesek és nyertesek csoportjaira osztva a strukturális átalakulást Kolosi (2000) megállapítja, hogy azok, akik elegendő „szimbolikus tőkét” tudtak felhalmozni, örökölni a nyolcvanas években, majd a piacgazdaságban ügyesen kamatoztatni, azok sikert értek el. Ugyanakkor azok, akiknek vagy nem volt lehetőségük a mozdulásra, esetleg rosszul döntöttek, vagy nem mertek választani, elbuktak. Kimutat egy további vesztes csoportot, „akik alól nemcsak a szocialista gazdaság kvázi-biztonsága, hanem a második gazdaság biztosította kiegészítő anyagi biztonság is kiszaladt” (Kolosi 2000, 157), azaz már a szocializmus időszakában kezdtek depriválódni. Egy harmadik markáns vesztes-kör „az alsó kontrollereké”, akik a redisztributív szektorhoz kötődtek, ezt a pozíciót nem kívánták

feladni, viszont ez a szektor leépülőben van. „Inkább vállalják ezt a csendes lerohadás közben zajló utóvédharcot, mintsem a választás kockázatát” (Kolosi 2000, 159).

A Közép-Kelet-Európában lezajló rendszerváltásokról Erős Ferenc megjegyzi, hogy az „evolútív út” a jellemző esetükben, annak ellenére, hogy látványos tömegmozgalmak szerveződtek, nem azonnali katarzisként villámlottak elő. Ennek egyik következménye, hogy a régi elit ugyan elvesztette privilégiumait, ám a „hatalom gyakorlása voltaképpen a régi elit mobilabb rétegei és az új elit kompromisszumán alapszik” (Erős 1994, 34).

Nem szabad megfeledkezni Lengyel László „A rendszerváltó elit tündöklése és bukása” című munkájáról (1996) sem, amelyben kiválóan elemzi Zuboly és Jágó figurájában az elit-váltásokat, s hogy miként alakult például az érdekkijárárs az Antall, a Horn éra alatt, s mivé változott ez a posztmodernizálódás folyamatában.

Érdeemes külön figyelemmel lenni a politikai elit megosztottságára, amely mára már megdönteni látszik Böhm Antal (2003) azon kijelentését, hogy az országos politikai törésvonalak nem érnek el a lokalitásokig, s miként okoz ez bizalmi deficitet, konstruktivitáshiányt és rövidtávúságba mártott pozícióvédelmi stratégiát, ami egyáltalán nem kedvez az együttműködés társadalmi kialakulásának.

A Lengyel-Ilonszki-féle elitkutatás (2008) pontosan kimutatta és érvelésében alá is támasztotta ezen elemzés alapgondolatait. A gazdasági és politikai elit identitása és attitűdjei eltérnek egymástól. A gazdasági elit európai orientációjú szinte kivétel nélkül (100%), míg a politikai elitnél ez az arány alig négyötödös (78%). Ha a politikai elit területi identitását nézzük, akkor ott egy lokalitás–ország–EU–régió sorrend rajzolódik ki, míg a gazdasági elitnél egy ország–EU–lokalitás–régió rangsor a meghatározó. Szomorú ugyanakkor, hogy mindkettő esetében a potenciális társadalmi együttműködés térstruktúrába ágyazott motivációs kategóriája iránt alacsony a preferencia, nevezetesen a régió esetében.

A lokális érdekek hátterére rávilágítva érdemes megfontolni A. Gergely András felfogását, aki találóan értelmezi ezt az összetett szerkezetet: „...korántsem a történeti, igazgatási vagy gazdasági tradíció határozza meg az érdekek helyi struktúráját. Sokkal inkább a primer és kampányos gazdasági akciókhoz köthető döntések, illetve a politikai apparátusok érdekközvetítő stallumaiban ülő személyek.” (A. Gergely 1993, 41)

A rendszerváltás óta eltelt időszak azonban már elég hosszú annak megállapítására, hogy nem egy monoton egydimenziós folyamatról van szó. Míg a kilencvenes évek második harmadának végéig a poszt szocializmus volt a meghatározó, annak mindenféle kulturális, érték- és normarendszerben megjelenő örökségével együtt, addig a második szakaszt már, a kilencvenes évek utolsó harmadától datálhatóan, „sokkal inkább a redistribúció új rendszerének és legitimitásának a létrehozása, a globalizáció és az európaizáció motiválja” (Kovách 2002, 18).

A helyi gazdasági elit esetében világosan látni kell, hogy egy nagyvárosban a nagy cégek vezetői tartoznak ide elsősorban, míg egy kistelepülésen a vállalkozók sorolhatók e körbe, hiszen egy kis közösségben ők váltak a közélet befolyásos szereplőivé (Táll 2002). Ezen a ponton válna érdekessé annak a vizsgálata, hogy a

korábbi rendszer politikai elitje miként vált a gazdaságban elitté, e tanulmánynak azonban nem célja az elítésre, illetve elitátrendeződés időbeni vizsgálata, csupán arra hivatott, hogy a jelenlegi települési önkormányzati struktúrában milyen súllyal vesz részt a lokális elit.

Szintén komplex módszertani kérdés volt a kérdőív összeállításakor a *kulturális elit és az értelmiségi elit* meghatározása. A következő logikát alkalmaztuk: kistelepüléseken, főként aprófalvak esetében ide tartozott például a plébános, a tanító, a védőnő vagy az állatorvos, nagyobb településeken viszont folyamatosan a társadalmi pozíciók révén szűkített körrel számoltunk. Kisvárosokban ugyanakkor már nem elegendő a tanári diploma a kulturális elit tagjává váláshoz, de elegendő az orvosi vagy jogi végzettség. Az előbbi kategóriában az iskolaigazgató vagy művelődési ház vezetője viszont már belépő az elit körébe. Megyei jogú városnál ugyanakkor már az igazgató sem feltétlen elegendő ehhez, legalább középiskola-igazgatói státuszt tettük meg követelménynek, míg az orvosok vagy jogászok közül is csupán azokat, akiknek valamifajta bizalmi tőkéje, társadalmi presztízse egyéb módon manifesztálódott – akár szakmai, akár közéleti csatornában. A teljes módszertani szempontrendszer hely szűke miatt nem részletezzük, csupán a megközelítésmódot kívántuk röviden érzékeltetni.

A tanulmány nem foglalkozik az eliten belüli viszonyokkal, a jobb és baloldal, az idősek és fiatalok közötti konfliktusokkal és azzal, melyik vált domináns erővé akár a politikai, akár a kulturális elit életében. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy észben kell tartani a településjelleggel összefüggő jelenségeket, amikor illetén vizsgálatba fogunk. Például meghatározó, hogy az MSZP a községekben az alsó és alsóközéposztály esetében, míg a Fidesz a közép- és alsóközéprétegek esetében „nyerő”. Gázsó Ferenc (2001) kifejti, hogy országosan a két nagy párt preferenciája a társadalmi hierarchiában alulról felfele növekedik, ugyanakkor „a falu társadalmában a szocialisták az alsó osztály rétegeiben jelentős, számos esetben a mintaátlagot meghaladó támogatásra tettek szert.” (Gázsó 2001, 58)

A helyi elit vizsgálatok azonban más elemzési dimenziókat is érdemes felvetni a szakirodalomból. Vajon csak gazdasági, politikai és kulturális elitről lehet szó? Ugyan Táll Éva által megfogalmazott elitfelfogás nem feltétlen ütközik e három fő kategóriával, mégis más szemléletű. „Lokális szinten mindig a sikeres emberek mentalitása és értékrendje válik követésre méltóvá. Azokat, akikre egy helyi társadalomban felnéznek és mintául választanak, joggal nevezhetjük helyi elitnek.” (Táll 2002, 327) A kérdés csupán az, hogy a Gázsó Ferenc által megfogalmazott politikai apátia esetében e szempontból elitnek nevezhetők-e az önkormányzat vezetői. Felfogásunk szerint igen, hiszen pontosan Táll Éva adja meg a választ is: „... az embereknek helyi szinten is felelősséget kell vállalniuk saját maguk és utódaik jólétéért. Ez az 'új', az egyéneket a döntésekbe bevonó demokrácia alapértéke. [...] A településeknek ez a képessége pedig döntő mértékben a helyi értelmiség, a helyi vezetők alkalmazkodásán, attitűdjük változásán, a folyamatok alakításában való pozitív szerepvállalásukon múlik.” (Táll 2002, 328)

A helyi politika és az országos politika ebből az aspektusból is eltérő jegyeket mutat. Mint Bóhm Antal (2000, 34) rámutat „a helyi politika kevésbé átideologizált, átpolitizált, mint az országos. A helyi társadalmakban a döntő kérdés a mindennapi életkörülmények, életfeltételek biztosítása.”

Lényeges megjegyezni, hogy az országban a településenkénti különbségek a helyi vezetés és a lokális értelmiség „milyenségében és megoszlásában is számottevőek”. Ebből a szempontból a falvak, aprófalvak vannak a legkedvezőtlenebb helyzetben, hiszen a hiányzó szellemi mag híján, társadalmi struktúrájuk torzult, leépülőfélben vannak, s egy részük felzárkóztatása szinte lehetetlenné vált (Kiss 1993).

Kovács Imre (2002) felhívja a figyelmet, hogy 1997 után változás történt a politikai és gazdasági elit hatalmi pozíciójában. Ahogy felgyorsult a gazdasági növekedés, a növekvő úraosztandó állami többletbevétel igényt indukált a gazdasági elit köreiben e források feletti kontroll megszerzésére. Ez a folyamat nem csupán országos, de lokális és regionális szinten is megfigyelhető. „[...] a lokális nagytőke a helyi politikai döntéshozás kontrollján keresztül és sajátos, regionális-helyi identitástudat kialakításával és ápolásával is megkezdte egyfajta autonómia megteremtését mind a politikai, mind a kulturális mezőben”. (Kovács 2002, 19)

Egy másik megválaszolandó kérdés, *honnét rekrutálódnak a helyi vezetők?* Utasi Ágnes (2000) kemény szociológiai változók mentén vizsgálva a helyi vezetők összetételét megállapította, hogy ritka a 35 éves kornál fiatalabbak jelenléte, a legszélesebb viszont a negyvenesek participációja, míg az 50–60 év közöttiek egy „lecsengő” tendenciát mutatnak. A fiatalokéhoz hasonlóan alacsony a nyugdíjas korúak részvétele a helyi hatalomban. A nők és férfiak aránya egy a kettőhöz, ám ha kizárólag a politikai elitet vesszük számításba – polgármesterek, helyetteseik, képviselőtestület –, akkor az arány majdnem egy a tízre módosul. Utasi még hozzáteszi, hogy míg a férfi helyi vezetők többsége nő, addig a nők esetében az egyedülálló státusz növeli a vezetővé válás esélyét. Településnagyság kategóriákban gondolkodva megjegyzendő, hogy a kisebbek felől a nagyobbak felé haladva gyarapodik a női döntéshozók részvételi aránya (Utasi 2000).

A származással kapcsolatban Utasi Ágnes szerint leszögezhető, hogy az ismertségből adódó *bizalmi tőke* a legmeghatározóbb kiválasztási mérce, illetve az, hogy a kiválasztottak családjának milyen bizalmi tőke-növelő háttere van (Utasi 2000).

A bizalmi tőke elnyeréséhez azonban már eleve egyfajta elit-státusz társul, azaz a tőkefajta konvertálódása az elit pozícióit erősíti, sokszorozza meg. A bizalom jelentőségét Hankiss Elemér nyomán Táll Éva is kiemelten kezelte, hiszen ennek hiánya egyúttal az együttműködés hiátusát is eredményezi. „A fejlett demokráciákban a kíméletlen konfliktusmegoldó stratégiák helyett már régen a kooperatív, konszenzusra törekvő megoldásokat alkalmazták.” (Táll 2002, 328)

A diploma léte sarkalatos szempont a kiválasztásnál. Szinte nélkülözhetetlen a diploma, vagy legalább a szellemi foglalkozás. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy e változó jelenlétének erőssége függ a településnagyságtól. Minél kisebb és rurális településről van szó, annál kevesebb értelmiségi található, és a választék is meredeken csökken.

A településeken a politikai részvétel iránti hajlamosító tényezőket, illetve a bizalom kategóriáját vizsgálva Utasi Ágnes (2000) a következő megállapításokra jutott: a településnagyság növekedésével az emberek egymás iránti bizalma csökken, s hasonlóképpen csökkenést tapasztalunk az idősektől az „erejük teljében lévő aktív korcsoportok” felé, a diplomásoktól az alacsony iskolázottságúak felé haladva. Amennyiben a bizalom kategóriáját kettébontjuk a közvetlen környezet és a tágabb társadalmi környezet iránt érzett tényezőre, azt látni, hogy a közvetlen környezethez kötődő bizalom a társadalom „gyengébb” tagjaiban növekszik, míg a tágabb társadalom iránti bizalom a képzetesebb és magasabb státuszú rétegekben erősödik. Ennek vizsgálata azért volt fontos, mert megállapítható, hogy a tágabb társadalmi környezet iránti nagyobb bizalommal élők az ebből fakadó tőkéjüket könnyebben konvertálhatják kapcsolati hálóik építésébe, azaz 'könnyebben integrálódnak a társadalomba', és ezáltal sikeresebbekké is válnak.

A bizalmi tőke egyfajta előfeltétele a döntéshozatali részvételnek, s ez kulcsfontosságú feltétel akkor, amikor az identitás mögöttes tényezőit kívánjuk vizsgálni és megérteni.

A politika iránti érdeklődés a műveltséggel összefüggő kategória. A politikailag aktívak a középosztályok tagjaiból kerülnek elő, ezen belül a legjobb életfeltételekkel leírható csoportjából. Hozzá kell azonban azonnal tenni, hogy nem pártpolitikai részvételt, hanem a politikai érdeklődést jelzi, hiszen például ugyanebben a társadalmi rétegben a legalacsonyabb a párttagok aránya Utasi Ágnes (2000) vizsgálatai szerint. E politikailag érzékeny népesség a teljes reprezentatív minta egynegyedét adja, míg a minta háromnegyede a politikai apátiával jellemzést érdemelte ki.

Igazolhatóan látszik a részvétel területi identitás intenzitását meghatározó volta, amelyben Utasi Ágnes vonatkozó vizsgálatai alapján a bizalom kategóriája is fontos szerepet játszik?

Igazolódni látszik az a hipotézis, mely szerint a *helyi elit* nem csupán identifikációs szükséglete, de érdekei és önmegvalósítási szükségletei alapján is *intenzívebb területi azonosulásra hajlamos*, hiszen céljait a társadalmi bizalom megnyerésével, döntéshozatali részvételen (befolyásoláson) keresztül lesz képes elérni. Ez egyúttal a területi identifikáció növekedésének pszichés alapjait jelenti. Ez a tényező ugyanakkor lehet mesterségesen kommunikált identitás, hiszen a döntéshozatalba való belépésnek előfeltétele a társadalmi környezet bizalmának elnyerése, amelyet a 'lokalpatriotizmus' hangoztatása nélkül aligha érhet el bárki is a jelen politikai kultúrájában.

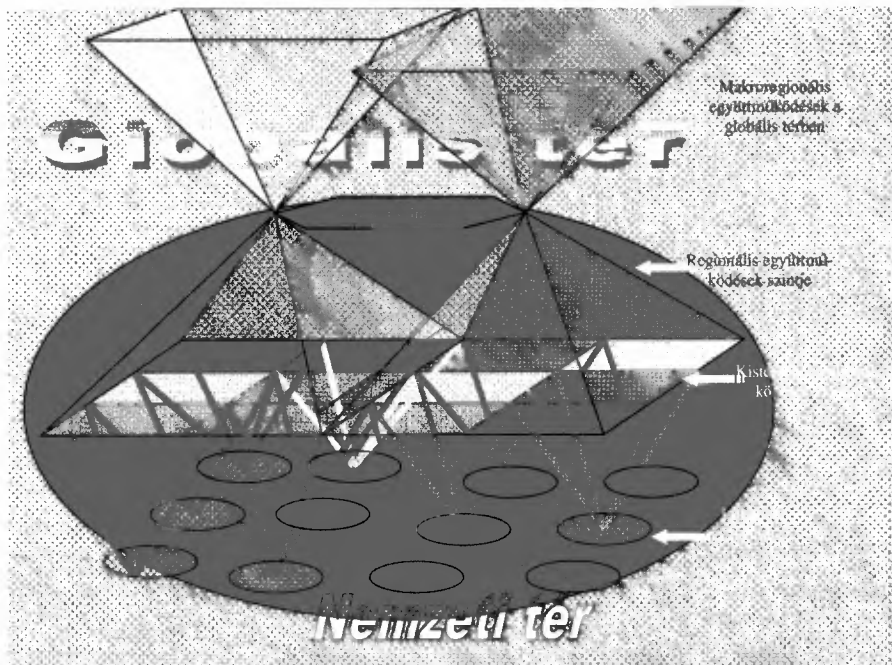
Az elit viselkedésénél fontos szempont lehet, hogy szinte a NUTS kategóriák valamennyi szintjén kitapintható politikai elit és a hozzá szorosan kapcsolódó adminisztratív réteg. Ez egyrészt szétaprózottságot jelöl, másrészt Magyarországon a lokalitás és a nemzeti szintér között alig tapintható ki bármilyen erős identitáskategória. Egyes megyék egyes társadalmi csoportjaitól eltekintve (pl. Vas megye idős falusi lakói) mély megyei identitás aligha tapasztalható, inkább csak megyeélményről beszélhetünk, ami furcsa egy ezer éves történetiség alapján.

Márpedig a kutatás egyik alapelve, hogy igazi társadalmi együttműködés rétegzett területi identitások megléte esetén alakul ki. Márpedig a globális kihívásokra adható

válasz, pláne egy társadalom elitjét tekintve a társadalom alkalmazkodóképességében rejlik. Ez az alkalmazkodás azonban belső együttműködésen, társadalmi kohézió képes igazán kibontakozni, amelyre a régió, s annak alapját képező kistérségi rendszer nagyon jó táptalaj. Az elitek együttes ténykedése, hálózatos összekapcsolódása, egyúttal regionális tudatot kialakító hatása példaértékű lehet, s a régiók sokkal inkább versenyképes aktorokká tudnak válni egy globális térben, mint nemzetek, vegyük akár Bajorország, Toscana, Burgenland vagy Katalónia példáit, amelyek karakteres arculatot voltak képesek kialakítani. Ami Magyarországon érvényes mintát szolgáltathat ezek közül, az éppen Burgenland esete, hiszen sem történelmi előzmény, sem alulról építkező jelleg nem igazolható, mára mégis identifikációs erővel bíró térré alakult. A társadalmi válasz tehát véleményünk szerint alapjaiban, emberi viselkedésünkben (vö. *Friedman* 2002), az identitásban rejlik. Ez alapozza meg viszonyulásainkat a világhoz, önmagunkhoz, gazdasági-társadalmi létünkhez.

1. ÁBRA

*Rétegzett területi identitások a nemzeti térben a globalizáció rendszerében
(Layers of Spatial Identity-forms within National Frames in Global Perspectives)*

Forrás: Saját szerkesztés.

Az 1. ábra lényegre törően kívánja érzékeltetni, hogy a lokális–kistérségi–regionális és nemzeti szintek együttműködő és hálózatos egysége volna kívánatos, ám ennek társadalmi beágyazottsága deficitese, egyrészt az elit bizonytalan és bizalomhiányos attitűdje, másrészt a tág értelemben vet társadalom közömbössége okán. Úgy tűnik eddigi kutatások és saját felméréseim alapján is, hogy a lokalitás és

regionalitás együttjárása növeli az együttműködési készséget, míg a lokális és nemzeti együttélése egyfajta pszeudo-identitás formájában (Erős 1994) a bezárkózást (helyi és nemzeti szinten) erősíti fel. Az új térstruktúrák társadalmi elvárásokhoz mért átalakítása növelheti tehát az együttműködési készséget, egyúttal az endogén források együttes kihasználásának esélyét, s e folyamat alapja a területi identitás minőségében rejlik. A túlzottan erős lokalitás az együttműködés ellenében hat, s a saját vár bezárkózó effektusként értékelhető, míg a kistérségi együttműködések és regionális szerveződések a kooperáció lehetőségét biztosítják, a globalizációhoz történő alkalmazkodást serkentik abban az esetben, ha ezen új kategóriák kulturálisan elfogadottá, területi identitást előhívó faktorrá válnak.

Végkövetkeztetésül megállapítható, hogy a területi identitás intenzitásának értéke az elit-pozíciótól függő változó, amelyet meghatároz az iskolázottság és településjelleg. A bizalom és a részvétel faktorai pedig intenzifikáló minőségben vannak jelen, hiszen erősödésükkel élénkül az identitás mértéke; a legmagasabb részvétellel jellemezhető csoport az elit, amelynek egyben részvételi hajlandósága és a tágabb társadalom iránti bizalmának megjelenítése a legerőteljesebb. A területi identitás mértékét tehát a társadalomban a relatív elit-pozíció dominánsan meghatározza, s egyfajta domináns reprezentációnak is tekinthető.

Jegyzet

¹ Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques – NUTS 1–5.

Irodalom

- A. Gergely A. (1993) *Urbanizált méhkas, avagy a helyi társadalom*. MTA PTI – Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bauman, Z. (1992) *Intimations of postmodernity*, Routledge, London.
- Bauman, Z. (2000) *Liquid modernity*. Polity Press, Cambridge.
- Bendle, F.M. (2002) The crisis of 'identity' in high modernity. – *The British Journal of Sociology*. 1. 1–17. o.
- Böhm A. (2000) Térségi identitás Magyarországon. – *Területfejlesztés és közigazgatásszervezés*. MTA, Budapest. 111–123. o.
- Böhm A. (2003) *Az ezredvég magyar társadalma*. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- Castells, M. (1997) *The Power of Identity*. Blackwell, Oxford.
- Castells, M. (2005) *A hálózati társadalom kialakulása*. Gondolat-Infonia, Budapest.
- Coleman, J. (1994) *Foundations of Social Theory*. First Harvard University Press, Cambridge.
- Csepeli Gy. (1987) *Csoporttudat – Nemzettudat*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Erdei F. (1980) A magyar társadalom a két világháború között. – Erdei F. *A magyar társadalomról*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 291–345. o.
- Erős F. (1994) *A válság szociálpszichológiája*. T-Twins Kiadó, Budapest.
- Florida, R. (2002) *The Rise of the Creative Class*. Perseus Book Group, New York.
- Foucault, M. (1991) 'Governmentality'. – Burchell, G.–Gordon, C.–Miller, P. (eds.) *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. University of Chicago Press, Chicago. 128–189. o.
- Friedman, J. (2002) Globalization and localization. – Rosaldo, R.–Inda, J.X. (eds.) *The Anthropology of globalization*. Blackwell Publishers, Oxford. 233–246. o.
- Gazsó F. (2001) Társadalmi percepciók és pártpreferenciák a falusi lakosság körében. – *Szociológiai Szemle*. 3. 47–63. o.

- Giddens, A. (2000) *Elszabadult világ*. Perfekt Kiadó, Budapest. 17–91. o.
- Gordos T. (2000) A városmarketing néhány kérdése. – *Tér és Társadalom*. 2–3. 183–193. o.
- Gyáni G. (2005) A reprezentatív város – a reprezentált város. – N. Kovács T.–Böhm G.–Mester T. (szerk.) *Terek és szövegek – Újabb perspektívák a városkutatásban*. Kijárat Kiadó, Budapest. 229–235. o.
- Kiss É. (1993) Az emberi tényező szerepe az elmaradott területek fejlődésében. – Kökényesi J. (szerk.) *Tanulmányok a terület és településfejlesztés témaköréből*. Közigazgatási Füzetek 10., Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest. 85–108. o.
- Kolosi T. (1987) *Tagolt társadalom*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Kolosi T. (2000) *A terhes babapiskóta*. Osiris Kiadó, Budapest. 147–169. o.
- Kovách I. (2002) A poszt szocializmus vége. (Előszó) – Kovách I. *Hatalom és társadalmi változás – A poszt szocializmus vége*. Napvilág Kiadó, Budapest. 7–24. o.
- Lefébvre, H. (1991) *The Production of Space*. Blackwell, Oxford. 23–39.; 51–78. o.
- Lengyel Gy. (2008) A magyar politikai és gazdasági elit EU-képe Mandátum Kiadó, Budapest.
- Lengyel Gy.–Ilonszky G. (2008) INTUNE elit felmérés magyarországi tapasztalatairól. http://www.uni-corvinus.hu/fileadmin/user_upload/hu/tanszekek/tarsadalomtudomanyi/szti/etk/elit/elit2/ismerteto_elitpdf
- Lengyel L. (1996) *A rendszerváltó elit tündöklése és bukása*. Helikon, Budapest.
- Norris, P. (2002) *Democratic Phoenix – Reinventing Political Activism*. Cambridge University Press, Cambridge. 34–56. 121–166. o.
- Putnam, R.D. (2000) *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon and Schuster, New York. 156–205. o.
- Schöpflin Gy. (2004) *Az identitás dilemmái*. Attraktor, Máriabesenyő–Gödöllő.
- Szalai E. (2001) *Gazdasági elit és társadalom*. AULA, Budapest.
- Szakál Gy. (1995) Tájak és települések képe az emberek tudatában. – *Comitatus*. 5. 39–43. o.
- Táll É. (2002) A helyi vezetők sikerességének néhány feltétele a rendszerváltás első évtizedeiben. – Táll É. (szerk.) *Politika és társadalom*. MTA PTI, Budapest. 321–329. o.
- Tönnies, F. (2004) *Közösség és társadalom*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Utasi Á. (2000) A helyi vezetők és a lakossági participáció formálódása. – Táll É. (szerk.) *Az új demokrácia önkormányzati vezetői*. MTA PTI, Budapest. 154–178. o.

SOCIAL IDENTITY BACKGROUND OF ELITE GROUPS

ZOLTÁN BUGOVICS

The core of this writing is to clarify the notion of spatial identity as category of social identity in the case of elite groups in terms of their relations to localities and settlements. Spatial identity itself is broken up theoretically into specific categories, which help to analyse the background from empirical points of view. Global and national social processes form the basis of the material, just as the behaviour of the elite, mainly that of the local elite groups, who have a main say in dominant representations. Social-psychological characteristics, like cooperation, trust and social capital are referred to as basic issues in Hungarian society. The essay states that elite positions and relative elite categories have a strong influence on the condition of spatial identity.